

تبیین رابطه سنت نبوی(ص) و خانه‌سازی در ایران اسلامی

محمدباقر ولی‌زاده اوغانی*

مدرس آموزشکده فنی و حرفه‌ای علامه امینی سراب، دانشگاه فنی و حرفه‌ای، آذربایجان شرقی، ایران

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۰۳/۱۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۱۱/۲۶

چکیده

پیامبر اکرم(ص) به‌عنوان اسوه حسنه و الگوی جاودانگی جوامع انسانی می‌فرماید؛ من به مکارم اخلاق و نیکویی‌های آن مبعوث شده‌ام. در خانه‌سازی ایران اسلامی فضاهای متنوع و عناصر موجود، ساختار خود را با معانی و مفاهیم برگرفته از ارزش‌های اخلاقی و آموزه‌های دینی اسلامی از جمله سنت پیامبر(ص) و در یک کلام دین مزین ساخته‌اند. بر این اساس هدف پژوهش حاضر، تحلیل و بررسی تأثیر برخی از مهم‌ترین سنت‌های پیامبر اعظم(ص) در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران می‌باشد. روش تحقیق از نوع تحلیلی - توصیفی می‌باشد. ابتدا از طریق شیوه‌های تحقیق کتابخانه‌ای، برخی از مهم‌ترین سنت‌های حسنه پیامبر اکرم(ص) از مدارک مکتوب حدیث و سنت استخراج شده، سپس چگونگی تأثیر این سنت‌ها بر خانه‌های سنتی ایران مورد بحث و تفسیر قرار گرفته است. در بررسی به‌عمل آمده در این تحقیق، برخی از زوایای درخشان تجلی سنت‌های پیامبر اکرم(ص) مانند تجلی حریم خصوصی، تفکیک عرصه‌ها (خصوصی و عمومی)، تکریم مهمان، حریمیت، حق همسایه، توجه به محیط زیست و غیره در سبک زندگی و به تبع آن در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران نمایان می‌باشد که هر یک از این اصول باعث به‌وجود آمدن ویژگی‌ها و کارکردهای مفیدی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی شده و باعث آسایش و راحتی زندگی انسان سنتی شده است.

واژه‌های کلیدی

سنت، سنت پیامبر اکرم(ص)، شریعت، اسلام و خانه‌های سنتی ایران.

۱. مقدمه و بیان مساله

با ورود اسلام به ایران در دوره ساسانی و پذیرش آیین اسلام و انتخاب آزادانه مذهب شیعه، تحولات شگرفی در کلیه شئون زندگی ایرانیان و از جمله معماری پدید آمد (استیرلن^۱، ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵، ۱۸۸). مفاهیم و معانی به کار رفته در ساختار فضایی خانه‌های سنتی نشانگر ارتباط آن‌ها با ارزش‌های اخلاقی و آموزه‌های دینی اسلامی از جمله سنت پیامبر (ص) می‌باشد. در شکل‌گیری خانه‌های سنتی ایران عوامل و عناصر زیادی نقش داشته است. یکی از عواملی که در شکل‌گیری آن نقش تعیین‌کننده‌ای داشته، شریعت برگرفته از قرآن بوده است. معماران سنتی در طول قرن‌ها حرکت و تطور خویش، روش‌ها، رسوم و آدابی یافته‌اند که از آن به‌عنوان شریعت می‌توان یاد کرد و تکیه بر این شریعت را در زندگی معماران سنتی می‌توان به وضوح مشاهده نمود (ندیمی، ۱۳۷۵، ۱۹؛ حجت، ۱۳۹۱، ۱۲۶). در کتاب سنت و بدعت در آموزش معماری در این مورد می‌نویسد «معماری سنتی از آنجا که در جامعه‌ای شریعت‌مدار شکل می‌گیرد، بازتاب آموزه‌های شریعت است، از طریق معمار در اثر معماری». جورج اسپایس^۲ معتقد است «شریعت، کلید تفسیر و به‌کارگیری نظام شهرسازی اسلامی است» (مرکز مطالعات فرهنگی خاورمیانه‌ای توکیو - ژاپن، ۱۳۸۶، جلد ۱، ۲۲). به‌عبارتی انسان سنتی برای زیستن در این جهان از اصولی پیروی می‌کند که از سوی پروردگار صادر شده و این اصول سازنده و پردازنده رفتار و کردار و هنجارهای اجتماعی انسان سنتی است (حجت، ۱۳۸۴، ۵۸). بنابراین می‌توان گفت شریعت شامل تعالیم اخلاقی و روحانی است (نصر - ۳ الف، ۱۳۸۵، ۱۵۲) که منشأ آن قرآن است و پیامبر اکرم (ص) مفسر عالی مفاهیم موجود در آن می‌باشد (نصر - ب، ۱۳۸۵، ۸۴). لذا بعد از قرآن، سنت پیامبر به‌عنوان مهم‌ترین منابع شریعت به‌شمار می‌رود (نصر - الف، ۱۳۸۵، ۱۲۲). به‌عبارتی سنت‌النبی که به کلیه رفتار و گفتار پیغمبر اسلام حضرت محمد (ص) اطلاق می‌گردد، نوعی رجوع مدام به سیره نبوی و الگو گرفتن از آن می‌باشد (حجت، ۱۳۸۰، ۷۰).

براساس آیات قرآن، زندگانی پیامبر مملو از نمونه‌های عملی جهت هدایت مسلمین در تمامی جنبه‌های زندگی می‌باشد (مرتضی^۴، ۱۳۸۷، ۲۵ و ۲۶). لذا «به‌دلیل جامعیت تعلیمات قرآنی و سنت معصومین (ع) و همچنین صفت بی‌زمانی و بی‌مکانی آنها این تعالیم را به‌صورت اصولی لایتغیر مطرح می‌نماید که در هر زمینه‌ای از زندگی می‌توانند مصداق و معنای خویش را داشته باشند» (نقی‌زاده، ۱۳۷۷، ۵۰). تمدن اسلامی ایران نمونه یک تمدن سنتی است که در

آن حضور اصول لایتغیر خاصی که در زمان و پهنای مکان بر این تمدن سایه افکنده، به روشنی پیداست (نصر، ۱۳۷۰، ۶۰). به‌عبارتی دین اسلام شیوه‌ای از زندگی و مجموعه‌ای از نگرش‌ها را پدید آورده است که تأثیر زیادی بر معماری مسلمانان داشته است. البته بسیاری از مؤلفه‌های اخلاقی منطبق با سنت پیامبر (ص)، در تمدن ایران باستان نیز وجود داشته‌اند که با ظهور اسلام با جهش بزرگی همراه می‌شوند. همچنین در معماری سنتی ایران برخی مثال‌هایی برخلاف سنت پیامبر (ص) از جمله عظمت‌طلبی‌ها مخصوصاً در بناهای حکومتی و کاخ‌ها نیز وجود دارد^۵ در این پژوهش، از توجه به چنین بناهایی صرف‌نظر شده است.

توجه به تأثیر نقش قرآن، سنت پیامبر و تعالیم اسلامی و بررسی اصول و ارزش‌های اخلاقی برگرفته از آن در قالب کالبد معماری و شهرسازی بسیار حائز اهمیت است. بر این اساس این پژوهش با روش تحقیق تحلیلی - توصیفی، برخی از مهم‌ترین اصول و ارزش‌های اخلاقی برگرفته از سنت پیامبر اکرم (ص) و چگونگی تأثیر آن در شکل‌گیری ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران را مورد بحث و تفسیر قرار گرفته و در پی پاسخگویی به این سوال است که در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران اصول اخلاقی سنت پیامبر (ص) و پایبندی به آن به چه صورتی نمود یافته است؟

۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به اینکه حضرت رسول اکرم (ص) به تعبیر قرآن، به‌عنوان اسوه حسنه و الگوی جاودانی جوامع انسانی به‌طور اعم و مسلمانان به‌طور اخص معرفی گشته است^۶، تلاش در دستیابی به معیارها، اصول و ارزش‌های اخلاقی در کردار و گفتار ایشان، می‌تواند سبب فتح باری در دستیابی و رسیدن به طرح خانه‌هایی متناسب با نیازهای مادی و معنوی انسان، برای شهرهای اسلامی از جمله ایران در دوران معاصر باشد.

۳. اهداف

آنچه در این پژوهش اهمیت یافته است، تحلیل و بررسی تأثیر و نمود سنت پیامبر اکرم (ص) در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران می‌باشد و در پی پاسخگویی به سؤالات زیر می‌باشد: معیارها، اصول و ارزش‌های اخلاقی سنت پیامبر (ص) به چه صورتی در خانه‌های سنتی ایران نمود دارند؟

۴. روش تحقیق

سپس در مرحله دوم برخی از مهم‌ترین اصول و ارزش‌های اخلاقی و سنت‌های حسنه پیامبر اکرم(ص) از مدارک مکتوب حدیث و کتب مرتبط استخراج شده، و در نهایت نحوه نمود هر یک از این اصول و مؤلفه‌ها در سبک زندگی و به تبع آن در ساختار فضایی خانه‌های سنتی مورد بحث و تفسیر قرار گرفته است.

روش تحقیق از نوع تحلیلی - توصیفی می‌باشد و با مرور، واکاوی و ترکیب سوابق مطالعاتی موجود در رابطه با موضوع انجام گرفته است. برای انجام مطالعه، از شیوه‌های مرسوم جمع‌آوری اطلاعات اعم از اسنادی و میدانی بهره‌گیری شده است. در بخش مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی مبانی نظری موضوع مورد بحث پرداخته شده،

جدول ۱. توضیح موارد مرتبط با روش کار در متن پژوهش

مرحله اول	• مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی مبانی نظری حول موضوع مورد بحث.
مرحله دوم	• استخراج برخی از مهمترین اصول و ارزش‌های اخلاقی و سنت‌های حسنه پیامبر اکرم(ص) از مدارک مکتوب حدیث و کتب مرتبط.
مرحله سوم	• تحلیل و بررسی نمود سنت‌های حسنه استخراج شده در ساختار فضایی خانه‌های سنتی.

۴-۱. سنت، سنت پیامبر(ص)

برای سنت معانی و تعابیر گوناگونی وجود دارد. حجت برای سنت چهار وجه اصلی را برشمرده است:

جدول ۲. چهار وجه اصلی سنت (حجت، ۱۳۹۱، ۲۸-۳۳)

وجه اصلی سنت	سنت به مثابه پدیده آیینی	سنت پنداری	برآمده از نص قرآن مجید (سنت‌الله)
	سنت به مثابه میراث پنداری و گفتاری و رفتاری یک قوم	سنت‌های کرداری	رهنمودها و سفارشات زبانی و قولی پیامبر و ائمه هدی
		باورها و اعتقادات	مجموعه فعالیت‌ها و تلاش‌های عملی پیامبر و ائمه
		رفتارها	اخلاق، حقوق اجتماعی، روابط قومی و خانوادگی و...
	سنت به مثابه ویژگی‌های عام جوامع قبل از مدرن	گفتارها	بازتاب باورها در زندگی فردی و اجتماعی: رقص، بازی، جشن و...
		فنون و هنرها	بازتاب باورها در ذهن و زبان: شعر، قصه و ...
		سنت پدیده‌ای پویا و مستقل از باورهای ثابت و پایدار و بریده از زمان و مکان خاص. در این وجه هر هنجار اجتماعی که نهادینه شد تبدیل به سنت می‌شود	باورها در محصولات انسانی: معماری، صنایع دستی و...
	سنت به مثابه ویژگی‌های عام جوامع قبل از مدرن	هر آنچه که تا قبل از پدیدار شدن مدرنیته وجود داشته است اعم از اعتقادات، قانون‌ها، ادبیات، هنر و معماری و ...	
	سنت پویا		

دین دانست، حال آنکه از منظر دیگر دین را می‌توان در معنای اساسی‌اش همان اصولی تلقی کرد که از عالم بالا وحی شده‌اند و انسان را به مبدأش پیوند می‌دهند» (نصر، ۱۳۸۱، ۱۵۶). در دنیای تمامی مسلمانان ایرانی حقیقت قرآن و سنت پیامبر اکرم(ص) حاکمیت دارد و ریشه تمام ابعاد سنت اسلامی نیز قرآن است (نصر و لیمن^۷، ۱۳۸۳، ۵۵-۵۷). به عبارتی «سنت، سیره و روش زندگی پیامبر اسلام، حضرت محمد(ص) بوده، اعمال و سخنان ایشان و احادیث قدسی (احکام غیرمستقیم خداوند) را دربرمی‌گیرد. در زبان عربی سنت به معنای روش می‌باشد» (مرتضی، ۱۳۸۷، ۲۵). سنت، یکی از منابع شریعت است که بیانگر رفتار، کردار و اصول اخلاقی

در این پژوهش سنت از وجوه اول مدنظر است. سنت در لغت به معنای روش، طریقه، سیرت، سرشت، طبیعت و شریعت است و جمع آن سنن می‌باشد. در اصطلاح فقه به معنای قول و فعل و تقدیر پیامبر اسلام و آنچه پیامبر و صحابه بر آن عمل کرده باشند و سنت‌الله نیز به معنی امر و نهی خداوند می‌باشد (عمید، ۱۳۸۵، ۷۵۵). «سنت به معنای حقایقی است که سرچشمه‌اش از قلمروی معنوی، از خدا و به زبان مابعدالطبیعی از حقیقتی غایی است که در هر تمدن دینی - تاریخی، جزییات و نحوه انتقال ویژه‌ای داشته است» (نصر - ج، ۱۳۸۵، ۲۵۹). «سنت را در معنای کلی‌تر آن می‌توان مشتمل بر اصولی که انسان را به عالم بالا پیوند می‌دهند و بنابراین مشتمل بر

یک هنر سنتی این است که پیوسته با روح سنت سازگاری داشته و این سازگاری دست‌کم در مظاهر اصلی آن مانند معماری مکان‌های مقدس نمودار است (اکرمی، ۱۳۸۳، ۱۳۷). سرچشمه وحدت‌بخش معماری سنتی را باید در حقایق درونی قرآن و برکات نبوی جست‌وجو کرد (همان، ۱۳۹). به عبارتی معماران عارف براساس اصول قدسی در پی خلق عمارت‌هایی بودند که خداوند اعلی بنیان‌های اولیه آن را معین ساخته بود. رویکرد معماران مسلمان به این بنیان‌ها، اصول اولیه معماری در بلاد اسلامی را پی‌ریزی نمود (بلخاری‌قهی، ۱۳۸۴، ۹).

۳-۴. استخراج برخی از مهم‌ترین سنت‌های حسنه پیامبر اکرم(ص)

پیامبر اکرم(ص) عالی‌ترین سرمشق اخلاقی برای دنیای بشریت است؛ چرا که اسوه و الگو بودن ایشان از سوی خداوند در قرآن کریم مورد تأیید قرار گرفته است. خُلق عظیم نبوی که عامل عمده نفوذ و محبوبیت ایشان در بین امت‌ها بوده بارها مورد تمجید کتاب آسمانی قرار گرفته است: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم/ ۴)؛ قطعاً تو را خوبی والا است. از این رو، پرداختن به سیره عملی و روش‌های اخلاقی پیامبر اکرم(ص)، که جنبه اسوه دارد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به دلیل همین اخلاق سترگ و مورد ستایش قرآن، امت اسلام وظیفه دارند از خوی و خصلت‌های فردی و اجتماعی آن حضرت پیروی نموده، و آن پیامبر رحمت و صاحب خلق عظیم را «اسوه» خود قرار دهند. لذا با توجه به مطالب ذکر شده، حضرت رسول اکرم(ص) به‌عنوان اسوه حسنه و الگوی جاودانگی جوامع انسانی می‌باشد و می‌توان با بررسی و استخراج اصول اخلاقی از گفتار ایشان به مفاهیم بهینه‌ای جهت ایجاد زندگی بهتر رسید. در این راستا برخی از مهم‌ترین سنت‌های حسنه حضرت رسول اکرم(ص) که می‌توان در ساختار فضایی خانه‌های سنتی مشاهده کرد، اشاره می‌گردد.

پیامبر(ص) می‌باشد (همان، ۲۶). صلاحیت سنت به‌عنوان یکی از منابع شریعت در قرآن کریم نیز در آیه ۷ سوره حشر آمده است، «و هر آنچه را فرستاده او به شما داد بگیرید و از آنچه شما را بازداشت، بازایستید» (حشر/ ۷).

۲-۴. سنت و معماری ایران

با توجه به مطالب گفته شده سنت مجموعه اصول، راه و روش و کردار و گفتار حضرت رسول اعظم(ص) می‌باشد که منشأ آن قرآن می‌باشد. «الیاده»^۸ معتقد است که انسان سنتی کردارهای مثالی خدایان را که در آغاز انجام گرفته است تا بی‌نهایت تکرار می‌کند یعنی انسان هر کاری در این جهان می‌کند قبلاً انجام شده یا به او آموخته‌اند» (اکرمی، ۱۳۸۳، ۱۲۸ و ۱۲۹). بر این اساس سنت یکی از نیروهای تاثیرگذار در فضای شهری ایرانی می‌باشد (پارسی، ۱۳۸۱) و معماری ایرانی از مفاهیم جاودان الهی و تعالیم روح‌بخش اسلامی و آموزه‌های معنوی به عالی‌ترین شکل ممکن سود می‌جوید (مهردوی‌نژاد، ۱۳۸۳، ۵۹).

مراد از معماری سنتی در این نوشتار، معماری بعد از اسلام و قبل از شکل‌گیری معماری مدرن در ایران است. وقتی از سنت سخن می‌گوییم، مراد اصول و مبانی ثابتی است که می‌توانند تفسیر و تجلی کالبد خاص خویش را در هر زمان و برای هر مکان و هر خرده فرهنگی داشته باشند (نقی‌زاده، ۱۳۷۹، ۸۱). «به تعبیر نصر سنت تنها از طریق هنر خویش می‌تواند پیش برود و محیط و شرایطی فراهم کند که در آن حقایق به همه جا منتشر شود؛ محیطی که در آن، آدمی در جهانی از معنا مطابق با حقیقت سنت مورد نظر به سر برد و بزید» (رهبرنیا و رهنورد، ۱۳۸۵، ۱۰۴). سنت از طریق هنر قدسی^۹، فضایی را پدید می‌آورد و شکل می‌دهد که در جای‌جای آن حقایق آن سنت جلوه‌گر است، و در چنین فضایی آدمیان در عالمی سرشار از معنا و در موافقت با واقعیت سنت مورد نظر، تنفس و زندگی می‌کنند (نصر، ۱۳۸۱، ۴۹۶). ویژگی معماری سنتی به‌عنوان

جدول ۳. سنت‌های حسنه پیامبر(ص)

سنت پیامبر(ص)	نمونه گفتار و حدیث از پیامبر اکرم(ص)	منبع
حق همسایه	پیامبر اسلام(ص) توجه به همسایه خانه را، مقدم بر خانه و زمین همسایه شمرد. وقتی کسی بخواد خانه یا ملک خویش را بفروشد، باید نخست به همسایه خویش پیشنهاد کند. لا ضرر و لا ضرار، فی الاسلام. یعنی نه ضرر است در اسلام و نه ضرر رسانیدن.	احسان، ۱۴۰۵، جلد ۱، ۵۸ پاینده، ۱۳۶۰، ۳۲، حدیث ۱۶۸ سیفیان، ۱۳۷۷، ۷۳
حریم خصوصی و محرمیت	اجازه (برای ورود به منزل) باید سه بار گرفته شود و اگر اجازه داده شود (سپس وارد شوید) در غیر این صورت باز گردید. من مأمور نگشتم دل‌های مردم را بشکافم و از افکار درونی آنها باخبر شوم.	اخوت، الماسی‌فر و بمانیان، ۱۳۸۹، ۱۴۸ ری شهری، ۱۳۷۵، ۳۹۱
توجه به مهمان	کسی که مهمانی نمی‌کند خیری در او نیست. هر چیز را زکاتی هست و زکات خانه، اطاق مهمانخانه است.	نراقی به نقل از بحارالانوار، ۱۳۷۶، جلد ۵، ۲۰۵ پاینده، ۱۳۶۰، ۴۷۸، حدیث ۲۲۵۸
عدالت	ساعتی عدالت از هفتاد سال عبادتی که شب‌هایش به نماز شب و روزهایش به روزه بگذرد برتر و بهتر است. خداوند دوست دارد که میان فرزندان خود حتی در بوسیدن آنها به عدالت رفتار کنید.	مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، ۱۳۸۶، ۱۱۳ پاینده، ۱۳۶۰، ۱۵۲، حدیث ۷۵۴
توجه به محیط زیست	روز رستاخیز هم اگر کسی نهالی در دست داشته باشد بایستی آن را بکارد. پاکی نیمی از ایمان است.	مرتضی، ۱۳۸۷، ۸۲ مرتضی، ۱۳۸۷، ۸۳
صرفه‌جویی	تأنی و صرفه‌جویی و نیکنامی یک جزء از بیست و چهار جزء پیغمبری است. هر که میانه‌روی کند خدا بی‌نیازش کند و هر که اسراف کند خدا فقیرش کند ...	پاینده، ۱۳۶۰، ۲۴۳، حدیث ۱۲۰۹ پاینده، ۱۳۶۰، ۶۰۱، حدیث ۲۹۳۹
قرآن و ذکر الهی	نوروا بیوتکم بتلاوة القرآن و ... بسیار به یاد خدای عزیز باشید.	کلینی‌رازی، ۱۳۶۳، جلد ۴، ۴۱۳، باب قرآن مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۹۳، ۱۵۷

مؤلفه‌های دیگری مانند ساده‌زیستی و قناعت، صداقت و راستگویی، اخلاص و توحید، خیر و فضیلت، تواضع، تعاون، عبرت و ... نیز در احادیث و کتب اندیشمندان اسلامی از پیامبر(ص) بر جای مانده است که می‌توان نمود آن‌ها در ساختار فضایی خانه‌های سنتی را بحث کرد. در این نوشتار سعی شده مؤلفه‌هایی انتخاب شود که علاوه بر تجلی ملموس‌تری در معماری خانه‌های سنتی، باعث ایجاد کارکردهای مفید در ساختار این خانه‌ها شده‌اند و می‌توانند سبب‌ساز پیشرفت حداکثری طرح‌های معماری مسکن معاصر ایرانی نیز شوند.

۵. تحلیل و بررسی نمود سنت‌های استخراج شده در ساختار فضایی خانه‌های سنتی

در این راستا نمود برخی از مهم‌ترین مفاهیم و اندیشه‌های اخلاقی برگرفته از سنت حضرت رسول اکرم(ص) مورد بحث و تفسیر قرار گرفته است.

۵-۱. حق همسایه

نگاهی به تاریخ معماری و آداب و رسوم کشورمان نشان می‌دهد که شیوه‌های زندگی ما که ریشه در معارف قرآنی، سیره نبوی و اهل بیت(ع) و آیین‌های فرهنگی و بومی ما دارد، همواره یکی از زمینه‌ها و نقاط افتخار مردم کشورمان بوده و هست که شامل مجموعه گسترده‌ای از موضوعات مانند ارزش‌ها، رفتارها، آداب و رسوم، معاشرت‌های اجتماعی، زندگی خانوادگی و موضوعات مشابه، از جمله در زمینه زندگی با همسایه می‌باشد. توجه به همسایه و روابط همسایگی به قدری مهم است که در آموزه‌های اسلامی به آن فراوان تأکید شده است. از جمله در کلام حضرت رسول اکرم(ص) در نهج‌الفصاحه که به تعداد «۳۲ بار» (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰، ۵۲) تکرار شده است. اسلام همسایه‌داری را اصول فقرات امت می‌داند و برای آن مجموعه اصول اخلاقی در نظر گرفته است که این اخلاق را در دو اصل مهم می‌توان یافت: الف) روابط مستحکم همسایگی، ب) حفظ حقوق همسایگان (مرتضی، ۱۳۸۷، ۵۱ و ۵۲).

در رابطه با حقوق همسایه، حضرت رسول اکرم(ص) می‌فرمایند: «بدون اجازه همسایه با افزایش ارتفاع ساختمان خود به حریم وی تجاوز نکنید» (همان، ۵۵). در جامعه اسلامی وقتی امکان نگرستن به درون خانه دیگران از جمله حیاط آن فراهم شود، عملاً حریم خصوصی و حریم بصری آن‌ها مورد تعرض قرار می‌گیرد، حریمی که اسلام حق داشتن آن را محترم و احترام آن را بر هر فرد مسلمان فرض می‌داند (علی‌آبادی و هاشمی طغرالجردی، به نقل در قراملکی، ۱۳۸۹، ۵۳). همچنین پیامبر اکرم(ص) می‌فرمایند: «لا ضرر و لا ضرار، یعنی نه ضرر است در دین و نه ضرر رسانیدن» (علی‌آبادی و هاشمی طغرالجردی، ۱۳۸۹، ۷۲). این همان قاعده لاضرر می‌باشد که در ساختار فضایی خانه‌های سنتی قابل مشاهده است. اگر به خانه‌های سنتی بنگریم متوجه می‌شویم که ساختار فضایی خانه‌ها به صورتی است که در حریم و معرض حقوق یکدیگر قرار نمی‌گیرند. برای مثال توجه به هم ارتفاع بودن بناها و همچنین عدم وجود بازشوها به حیاط همسایگان و ... می‌تواند دلیلی بر این ادعا باشد.

۵-۲. حریم خصوصی و محرمیت

یکی از امور مسلم در سیره پیامبر گرامی اسلام اهتمام ایشان به رعایت حریم‌های شخصی انسان است چرا که حریم خصوصی یک ارزش کلیدی و اخلاقی است که زیربنای توجه به شأن و منزلت انسانی است.

واسطه‌ای است تا جهت معنوی و هویت خصوصی خانواده معین شود» (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، ۷۳). به اعتقاد موریس^{۱۰} «هدف از ساختن خانه حیاطدار حفظ محرمیت عرصه خصوصی به هر شکل ممکن بوده است (نقی‌زاده و زمانی و کرم، ۱۳۸۹، ۶۸ به نقل از موریس، ۱۳۸۱، ۲۹). در نواحی شمال ایران که به دلایل هماهنگی بنا با شرایط اقلیمی مانند کوران هوا و ... خانه‌ها اکثراً به صورت برون‌نگرا ساخته شده‌اند، بافت اغلب روستاها به صورت پراکنده است و خانه‌ها به صورت قطعه زمینی بزرگ می‌باشد که گاهی اطراف آن شالیزار صاحب خانه می‌باشد و این چنین حریم خانه می‌تواند حفظ شود.»^{۱۱}

معمار سنتی با پوشاندن دید و ایجاد محرمیت در خانه، حرمت برای ساکنین ایجاد می‌نماید و با تفکیک بیرون و درون و همچنین انحراف دید در ورودی و نوع ورود از هشتی به دالان و به خانه و متفاوت کردن صدای کوبه در برای زنان و مردان حجاب و محرمیت خلق می‌کند. چنان که در خانه سنتی هیچ کدام از ورودی‌ها روبه‌روی هم واقع نشده‌اند (محمودی و نیک‌مقدم، ۱۳۸۶).

معمار ایرانی در ایجاد ارتباط بین دنیای درون و برون بسیار حساس بوده و دقیق‌ترین ظرافت‌های معمارانه را برای گذر نور و دید فرد به داخل حریم خانه به کار می‌برده است. نمونه این ظرافت‌ها استفاده از انواع شبکه‌های مشبک چوبی، آجری یا گچی در مقابل پنجره‌هاست؛ با استفاده از این شبکه‌ها می‌شود خیابان را دید بدون اینکه بیننده دیده شود.

۳-۵. توجه به مهمان (مهمان‌نوازی)

از آنجا که در دین مبین اسلام تأکید بسیاری به مهمان‌نوازی شده است و روایات و احادیث فراوانی از حضرت رسول (ص) و ائمه راجع به مهمان و مهمان‌نوازی در دست است. یکی از اصول اخلاقی برگرفته از سنت پیامبر اکرم (ص) تکریم و کرامت مهمان است. ایشان احترام فوق‌العاده‌ای به مهمان می‌گذاشت. از جمله سنت‌های پیامبر اکرم (ص) در رابطه با توجه به مهمان و مهمان‌نوازی وجود اطاق مهمانخانه در خانه می‌باشد، چنانکه می‌فرمایند: «هر چیز را زکاتی هست و زکات خانه، اطاق مهمانخانه است»^{۱۲} (پاینده، ۱۳۶۰، ۴۷۸). با توجه به این سنت پیامبر، یکی از آدابی که پس از اسلام در شهر مدینه رواج یافته بود این بود که ثروتمندان مسلمان برای خود دو خانه بنا می‌کردند. یکی برای زندگی و دیگری برای پذیرایی از میهمانان و مسافران ساخته می‌شد (قائدان، ۱۳۸۶، ۱۲).

حریم که جمع آن حرم، احاریم و... است با کلماتی مانند حرمت، احرام و حرام قرابت معنایی دارد (علی‌آبادی و هاشمی طغرالجردی، ۱۳۸۹، ۴۵). حریم خصوصی حق افراد برای حمایت شدن در برابر مداخله بی‌اجازه دیگران در امور و زندگی خود و خانواده‌شان است (نمک‌دوست، ۱۳۸۵، ۲۰۱). حمایت از حریم خصوصی افراد و عدم مداخله در امور خصوصی دیگران یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اسلامی است و توجه به این قضیه در شریعت مقدس اسلام در قالب احاله به حقوق و آزادی‌های دیگر، نظیر حق مالکیت، مذموم بودن تجسس در مسائل خصوصی افراد و... صورت پذیرفته است.

دین مبین اسلام برای حیثیت، کرامت و شخصیت انسان و همچنین حفظ اسرار مردم، ممنوعیت ورود به منزل و خلوت اشخاص و منع تجسس در امور دیگران، جایگاه ویژه‌ای قائل شده است. به‌عنوان مثال آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور همچنین در آیه ۱۲ سوره حجرات به وضوح به بارزترین مصداق حریم، یعنی خانه هر فرد اشاره شده است. همچنان خداوند متعال می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در غیر از خانه خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید. ...» (نور / ۲۷ و ۲۸). این آیات به وضوح به بارزترین مصداق حریم، یعنی خانه هر فرد اشاره می‌کند و بر این نکته تأکید می‌کند که کسی حق ورود بی‌اجازه و تجسس از اسرار صاحبخانه را نخواهد داشت. حفظ حریم خصوصی افراد از جمله نکات اخلاقی است که مورد توجه اهل بیت (ع) نیز بوده به‌عنوان مثال پیامبر اعظم (ص) تجسس در امور دیگران را امری منہی و مذموم دانسته است و می‌فرماید: اجازه (برای ورود به منزل) باید سه بار گرفته شود و اگر اجازه داده شود (سپس وارد شوید) در غیر این صورت باز گردید (اخوت، الماسی‌فر و بمانیان، ۱۳۸۹، ۱۴۸). با بررسی فضاهای معماری گذشته ایران درمی‌یابیم که اصل تسلسل در معماری سنتی حریم‌های خصوصی را با ایجاد شکستگی در محورهای حرکت از فضاهای دیگر جدا می‌کرد. تعدد این محورها از ورودی منزل تا اندرونی به بیگانه اجازه نمی‌داد تا به‌طور مستقیم به فضاها و حریم خصوصی خانه اشرف پیدا کند (آیوایان، ۱۳۷۶، ۴۹). مقوله محرمیت را می‌توان در دو بعد در خانه ایرانی بررسی کرد: اول آنکه افراد خانواده از دید اشخاص نامحرم (غیر خودی) مصون باشند. شاید این گونه بتوان ادعا کرد، برای خانواده ایرانی نتوان فضایی را که دیگران بدان مشرف هستند، خانه نامید. مورد دیگری که در خانه ایرانی مطرح می‌باشد، ارتباط‌های صحیح فضاهای داخلی آن است به گونه‌ای که قلمرو اعضای خانواده به طریق مناسب از هم تفکیک شود. «خانه حیاطدار و درونگرایی راه‌حلی است که خانه را از چشم جهان بیرون پنهان می‌دارد و حرمت را پاس می‌دارد. این حیاط خود

پیامبر عدالت و داعی به عبودیت بود، عدالت برای عبودیت. آن حضرت مأمور برپایی قسط بود (موسسه فرهنگی قدر ولایت، ۱۳۸۶، ۱۱۴). چنانچه در قرآن سوره اعراف آیه ۲۹ آمده است «بگو پروردگارم به قسط فرمان داد» (اعراف / ۲۹). «عدالت از دیدگاه‌های مختلف به‌عنوان منشأ و مبنای ایجاد محیط مطلوب و عاملی مهم در تعریف شهری ایده‌آل مورد نظر بوده است» (امین‌زاده و نقی‌زاده، ۱۳۸۱، ۲۲).

در شهر اسلامی عدالت معانی و مفاهیم مختلفی را دربرمی‌گیرد از جمله: «تنظیم ارتباطات اجتماعی و نظارت بر رعایت آن، تناسبات مطلوب بین ابعاد فضا و کالبد با ویژگی‌های روانی و جسمانی انسان از طریق رجحان انسان بر ساخته خویش، تسهیل ارتباط انسان‌ها و فقدان امکان تجاوز به حقوق دیگران، ایجاد تعادل بین عملکردهای پاسخگو به نیازهای معنوی و مادی انسان و...» (نقی‌زاده، ۱۳۷۷، ۵۵). «پس از ورود اسلام به ایران، تفسیر طبقاتی از فرد و جامعه فرومی‌ریزد و مظاهر آن در فضا نیز دگرگون می‌شود. شهر دوره اسلامی ایران از سازمانی خاص برخوردار است که مبتنی بر برابری شهروندان و امکان دسترسی برابر آنها به خدمات شهر است. شهر در خدمت همه و برآمده از سکونت و زندگی جمعی آنهاست» (منصوری، ۱۳۸۶، ۵۹).

در مسکن سنتی «عدالت به معنی قرار دادن هر چیز یا هر فضایی در جای خود است. اعطاء حق هر ذی‌حقی یا هر فضایی بر حسب قدر فضیلت و استعداد و فعالیتی که دارد» (مسائلی، ۱۳۸۸، ۳۳). این اصل با توجه به معنی و مفهوم آن، در مسکن سنتی هم مطرح شده و یک رابطه‌ای با انسان برقرار می‌نماید. فضاهای زندگی به تناسب زندگی که در آن رخ می‌دهد، در اطراف حیاط قرار می‌گیرند و نحوه قرارگیری افراد خانواده درون فضاها و اتاق‌های خانه نیز براساس رعایت عدالت و رعایت احترام به بزرگترها و ... صورت می‌گیرد. یکی دیگر از معانی عدل «رعایت تعادل» (رحمن، ۷) و «استفاده هر چیزی از هر ماده‌ای به قدر لازم» (مطهری، ۱۳۴۹، ۸) است، که این همان مفهوم مردم‌واری در معماری سنتی می‌باشد. «مردم‌واری به معنای رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمانی با اندام‌های انسانی و توجه به نیازهای او در کار ساختمان‌سازی است» (پیرنیا، ۱۳۸۴، ۲۶).

۵-۵. توجه به محیط‌زیست (عدم آلودگی محیط‌زیست)

بررسی قرآن کریم حکایت از آن دارد که درصد قابل توجهی از آیات آن ناظر بر مسائل زیست محیطی هستند. بسیاری از سوره‌های

لذا ایرانیان و معماران سنتی ایران نیز توجه ویژه‌ای به این مقوله دارند. از طرفی دیگر آنچه در یک جامعه بشری از ارزش و اهمیت والایی برخوردار است، اندیشه‌ای است که ریشه در اعتقادات، سنت‌ها و باورهای مردم دارد. جمله مهمان حبیب خداست جاری و پذیرفته شده در بین مسلمانان است، زیرا او برای رضای خدا به ملاقات دوستش رفته است، پس خدا او را دوست دارد و در نتیجه، باید به گرمی پذیرایی شود (معماریان و هاشمی طغرالجردی و کمالی‌پور، ۱۳۸۹، ۸).

توجه به تکریم مهمان را در خانه‌های سنتی می‌توان از همان لحظه ورود به خانه در شکل‌گیری سباباها و سکوها و... مشاهده کرد. استقبال یا بدرقه از مهمان، که از سنت‌های دیرینه ایرانیان است، در محدوده فضای ورودی اتفاق می‌افتاد (برزگر، ۱۳۸۶، ۲۷). ایجاد سکوهایی در ورودی بناهای مسکونی نشانه‌ای از احترام به سنت مهمان‌نوازی در فرهنگ ایرانی بوده است (نقی‌زاده، زمانی و کرمی، ۱۳۸۹، ۶۹). هشتی خانه نیز فضایی برای انتظار مهمان بوده است. در این فضا با ایجاد سکوهایی در بدنه هشتی، از میهمانان غریبه و نامحرم پذیرایی اولیه می‌کردند و در صورت تمایل دعوت به بخش بیرونی از طریق راهروی شکسته، با حفظ حریم اندرونی، می‌شوند. در این فضا، معمار سنتی با توجه به خواست دینی ساکنان اقدام به خلق و ابداع فضا با مفهوم جدید می‌نماید (مسائلی، ۱۳۸۸، ۳۲).

خانه‌های سنتی اکثراً دارای دو حیاط به نام اندرونی و بیرونی بوده‌اند. تحقق مفهوم اندرونی و بیرونی، که با آداب زندگی یک خانواده مسلمان هماهنگی دارد، پاسخی معمارانه به خواست فطری ساکنان، که همان حجاب داشتن و محفوظ ماندن از دید نامحرمان می‌باشد، است و در عین حجاب داشتن، حرمت و احترام میهمانان باقی می‌ماند (مسائلی، ۱۳۸۸، ۳۲). درواقع، وجود دومین حیاط عموماً، ناشی از ضرورت نیاز به مهمان‌نوازی در کنار رعایت حریم خصوصی یا جدایی خدمه از اهل خانه است (معماریان، هاشمی طغرالجردی و کمالی‌پور، ۱۳۸۹، ۱۲). در هر خانه هر چند کوچک یک مهمانخانه و اتاقی برای مهمان وجود داشته است (معماریان، ۱۸۹، ۱۵۶) و این نشان از توجه ایرانیان به سنت حسنه پیامبر(ص) یعنی تکریم و بزرگداشت مهمان است.

۴-۵. عدالت

عبودیت و عدالت از نشانه‌گیری‌های جامعه‌سازی نبوی و علائم مدینه الرسول(ص) بود که با هدایت، تربیت، رشد علمی و عملی و... ممکن می‌شد» (رودگر، ۱۳۸۵، ۱۳۰). به‌عبارتی پیامبر اعظم(ص)،

پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: «پاکی نیمی از ایمان است» (مرتضی، ۱۳۸۷، ۸۳). طبیعی است که سلامت محیط تنها به پاکی هوا نیست بلکه بسیار مقولات از جمله زیبایی، تناسب، تعادل بین محیط طبیعی و محیط مصنوع، احساس هویت، عدم تحقیر، فقدان فشارهای روانی، آرامش و سکوت، امنیت و ... در تعادل آن نقش اساسی دارد (نقی‌زاده، ۱۳۸۱، ۶۶). با نگاهی به معماری خانه‌های سنتی می‌توان توجه به چنین مسائلی را در آن مشاهده کرد.

۵-۶. صرفه‌جویی و عدم اسراف

اسلام، آخرین دین الهی و راه رسیدن به سعادت و نیکبختی است. آموزه‌های سازنده و کامل این آیین برای همه انسان‌ها و در همه عصرها، سودمند و رهایی‌بخش است. از ویژگی‌های بارز اسلام این است که بشر را به اعتدال و میانه‌روی و صرفه‌جویی در زندگی تشویق می‌کند. اسراف واژه‌ای است که ریشه قرآنی دارد یعنی قبل از اینکه در احادیث و روایات آمده باشد در قرآن به کرات آمده است. اسراف به معنی تجاوز از حد اعتدال است. در قرآن کریم در آیات متعدد، بسیار جدی با اسراف برخورد کرده است. چنانکه در آیه ۱۴۷ از سوره آل‌عمران اسراف را مترادف با گناه می‌داند (سیفیان، ۱۳۷۶، ۶۰). پیامبر اکرم (ص) نیز می‌فرمایند: «تأنی و صرفه‌جویی و نیکنامی یک جزء از بیست و چهار جزء پیغمبری است»^{۱۴} (پاینده، ۱۳۶۰، ۲۴۳). آنچه در بافت قدیمی شهرهای ایران می‌توانست در صرفه‌جویی مصرف انرژی مؤثر باشد از یک سو وجود اصول در معماری سنتی منطبق با اقلیم، و در نتیجه استفاده از مصالح مطلوب آن محیط بود، و از سوی دیگر بافت واحدهای کوچک و فشرده که همجواری خانه‌ها و حیاط‌های حائل آن را تشکیل می‌داد (آیوازیان، ۱۳۷۷، ۸۵).

به‌طور کلی در معماری سنتی ایران با پابندی به سنت حسنه پیامبر و در نظر گرفتن جزئیاتی مانند جهت قرارگیری ساختمان، محل و ابعاد حیاط، بهره‌گیری از هوای مطبوع و مطلوب در داخل فضای زیست، استفاده از فواره‌ها و مرطوب کردن برگ درختان برای خنکی هوا، استفاده از بادگیر و ... ضمن صرفه‌جویی در هزینه و انرژی‌های موجود، محیط زیست مناسبی را برای انسان به‌وجود می‌آورد (آیوازیان، ۱۳۷۶، ۵۰).

۵-۷. قرآن و ذکر الهی

معماری اسلامی برگرفته از زبان قرآن، گفتار و سنت پیامبر اکرم (ص) است و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح

قرآن به نام پدیده‌های طبیعی نامگذاری شده‌اند و حتی در موارد متعددی به پدیده‌های طبیعی سوگند یاد شده و بشر به تأمل و تفکر در زمینه آنها دعوت شده است. رسول خدا نیز هرگونه بی‌حرمتی نسبت به طبیعت را نهی کرده و فرموده‌اند: «برای من سراسر زمین مسجد است». این موارد، اهمیت طبیعت را در دیدگاه اسلام بازگو می‌کند (حق‌شناس و ذاکری، ۱۳۸۷، ۲۷). از مجموعه ویژگی‌هایی که اسلام برای حیات و فعالیت انسان تعیین می‌نماید چنین استنباط می‌شود که افعال انسان به‌عنوان جانشین خدا در زمین بایستی به صفات الهی متصف باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۱، ۶۴). در جامعه سنتی اسلامی، انسان با هماهنگی کامل با محیط طبیعی‌اش زندگی می‌کرد و این امر را می‌توان از معماری شهرهای قدیمی اسلامی دریافت (نصر - الف، ۱۳۸۵، ۱۱۴). از دیدگاه حفظ محیط زیست که امروزه در سراسر جهان مورد توجه جدی است، مصالحی در الویت قرار دارند که در تهیه مواد اولیه، فرایند تولید، حمل و نقل، دوره ساخت و تخریب ساختمان دارای کمترین آلودگی‌های زیست محیطی باشند (نقی‌زاده قهی، ۱۳۸۳، ۵۴).

در معماری سنتی ایران سعی بر آن بوده که ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست انجام پذیرد، درواقع معماری سنتی ایران معماری سبزی بوده که در آن به نیازهای انسان در دل طبیعت پاسخ داده می‌شد. معماران ایرانی تلاش می‌کردند ساخت‌مایه مورد نیاز خود را از نزدیک‌ترین جاها به‌دست آورند و خودبسند باشند و بدین گونه ساختمان با طبیعت پیرامون خود سازوارتر در می‌آمده است و هنگام نوسازی آن نیز همیشه ساخت‌مایه آن در دسترس بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۴، ۳۱). بازیافت و بهره‌برداری مجدد از ساختمان‌ها را می‌توان از جمله سنت‌های دیگر معماری و شهرسازی ایران تلقی نمود و این امر در طول تاریخ حتی در مقاطع تحولات عظیم اجتماعی - فرهنگی نیز مشاهده گردیده است. یکی از سنت‌های مطلوب معماری سنتی، سنت حفظ، مرمت و نگهداری بناها و استفاده مجدد از ساختمان‌های موجود بوده است (ملت‌پرست، ۱۳۸۸، ۱۲۶). به‌طور کلی معماری سنتی ایران طوری شکل گرفته است که کمترین صدمه را به محیط زیست وارد نماید.

در معماری سنتی ایران، همواره به ایجاد محیط زیست مناسب در کنار محیط زیست طبیعی و به‌وجود آوردن فضای مطلوب اهمیت داده‌اند. در تمامی مناطق ایران، درختکاری و ایجاد فضای سبز در کنار فضای خصوصی مرسوم بوده و هنوز نیز متداول است (آیوازیان، ۱۳۷۶، ۵۰).

صفت بی‌زمانی و بی‌مکانی آنها این تعالیم را به صورت اصولی لایتغیر مطرح می‌نماید که در هر زمینه‌ای از زندگی می‌توانند مصداق و معنای خویش را داشته باشند. به عبارتی پیامبر اکرم (ص) به عنوان آخرین پیام‌آور رستگاری واقعی برای بشر، برنامه کامل زندگی بشر را در تمامی شئون حیات ارائه کرده است و به همین دلیل به فرموده خداوند در قرآن، سنت و سیره پیامبر، اسوه حسنه و جاودانه‌ای برای تمامی جوامع انسانی و تمدن‌ها در همه زمان‌ها می‌باشد.

با نگرشی به سیر تحول معماری سنتی مشاهده می‌گردد که پس از پذیرش دین مبین اسلام مردم به تطبیق اخلاقیات خود، در زندگی پرداخته‌اند. این موضوع در بررسی آثار به‌جا مانده در عرصه معماری نیز مشهود است. به گونه‌ای که بناهای ایجاد شده علاوه بر دربرداشتن زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی، تجلی فضایل اخلاقی نیز می‌باشد و با بکار بردن ترفندهایی باعث آسایش جان و روح انسان سنتی شده است. در بررسی به‌عمل آمده در این تحقیق که به عنوان نمونه موردی معطوف به خانه در معماری سنتی است، برخی از زوایای درخشان تجلی سنت‌های حسنه پیامبر اکرم (ص) در ساختار فضایی خانه‌های سنتی نمایان می‌باشد. به عنوان مثال تجلی قرآن، مهمانداری، حریم خصوصی، تفکیک عرصه‌ها (خصوصی و عمومی) و محرمیت، حق همسایه، عدالت، صرفه‌جویی و توجه به محیط زیست و... از جمله مواردی است که می‌توان به آن اشاره نمود. خانه‌های سنتی در یک کلام تجلی اصول اخلاقی برگرفته از سنت پیامبر (ص) است و مکانی است برای تجلی بخشیدن به ارزش‌های مورد احترام جامعه مسلمین. معمار سنتی که آراسته به فضایی اخلاقی و سنت‌های حسنه پیامبر است، مداوم به حفظ ارزش‌ها و اصول اخلاقی و رعایت آنها اصرار می‌ورزد. جدول شماره (۳) نحوه نمود این سنت‌ها را به‌طور اختصار نشان می‌دهد. لذا بی‌تردید می‌توان اذعان داشت که رعایت این اصول که به عنوان یک هویت مستقل و یک میراث گرانبها برای معماری ما مطرح است، به عنوان الگویی مناسب می‌تواند برای خلق بناهای جدید و طبعاً دست یافتن به آسایش بیشتر در عصر حاضر مورد استفاده قرار گیرد.

معنویت نشان می‌دهد. اگر به میراث مکتوب، تابلو نوشته‌ها و ساختمان‌هایی مثل مساجد و سردرخانه‌ها و ... بنگریم کلمات و حروف نورانی آیات الهی قرآن کریم و کلمات درخشان حضرات معصومین (علیهم السلام) را در معماری و مهندسی این فضاها می‌بینیم و این نقوش خود حکایت‌گر انس و ارتباط و نقش‌پذیری صدها خطاط، طراح، نقاش و غیره بنا از قرآن است. «عبارات قرآنی اجزای مهم و معنادار هنر اسلامی و به ویژه معماری هستند. آنها به بخشی از بنا تبدیل شده و نقش تضمین‌کنندگان یا شاهدان کارکرد و دلیل ساخت آن بنا را بر عهده می‌گیرند» (گرابار^{۱۵}، ۱۳۸۴، ۷۴).

نقشی که قرآن به عنوان ذکر از خود بروز داده است دو جلوه دارد یکی روشنایی و نورانیت فکر معمار و دیگری عمل و اثر معمار است و بدین صورت در حیطه‌های مختلف معماران را به اوج ایمان و صلاح و شایستگی رساند و دیگران که از اثر و عمل معماران متأثر می‌شوند نیز در همین مسیر قرار می‌گیرند. رسول گرامی اسلام (ص) فرموده‌اند: نوروا بيو تکم بتلاوة القرآن و... (کلینی‌رازی، ۱۳۶۳، جلد ۴، ۴۱۳)

جلوه دیگر از نقش قرآن در معماری ذکر این است که به واسطه قرائت، تلاوت و حفظ و تکرار و به کارگیری آیات زندگی‌ساز قرآن، فضا و روحیه‌ای سرشار از شفا، آرامش، نشاط در انسان ایجاد می‌گردد. «الابدکر الله تظمئن القلوب» (رعد، ۲۸). بهره‌گیری از آیات قرآنی را در جای جای شهر اسلامی می‌توان دید که «یکی از مصادیق آن کتیبه‌هایی از قرآن مجید با استفاده از هنر خطاطی است» (نقی‌زاده، ۱۳۷۷، ۵۴) که در سردر خانه‌ها نوشته یا نصب می‌شد.

۶. نتیجه‌گیری

سنت مجموعه اصول، راه و روش و کردار و گفتار حضرت رسول اعظم (ص) می‌باشد که منشأ قرآنی دارد و در طی تاریخ زندگی بشر همواره با آدمی بوده است. سنت پیامبر اعظم (ص) از اصول و منطق مشخص و روشنی حکایت دارند که این اصول کامل و پایدارند و در همه مکان‌ها و زمان‌ها می‌توانند مورد استفاده قرار گیرند. به عبارتی

جدول ۴. تأثیر و نحوه نمود سنت‌های حسنه پیامبر(ص) در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران

تصاویر مرتبط	تأثیر و نحوه نمود آن در ساختار خانه‌های سنتی	سنت پیامبر(ص)
 <p>شکل ۱. توجه به همسایگی - بافت قدیمی یزد</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. ارزش‌دهی به همسایه ۲. رفتار و معاشرت‌های اجتماعی با همسایه ۳. زندگی خانوادگی با همسایه ۴. روابط با همسایه در آموزه‌های دینی ۵. حقوق یکدیگر در حریم ساختار فضایی (ارتفاع ساختمان، گذاشتن بازو به داخل خانه همسایه و ...) 	حق همسایه
 <p>شکل ۲. حفظ حریم خصوصی و عمومی در خانه از طریق تفکیک حیاط به اندرونی و بیرونی و درونگرایی (گتجنامه، ۱۳۸۳، ۱۷۹).</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. حفظ حریم خصوصی و عمومی در خانه ۲. اجازه گرفتن برای ورود به داخل خانه ۳. مصون ماندن افراد خانه از دید اشخاص نامحرم ۴. تفکیک قلمرو اعضای خانواده در خانه ۵. درون‌گرایی خانه برای حفظ حجاب و محرمیت ۶. ارتفاع بالاتر و مشبک کرده بازشوهای خانه ۷. کوبه جداگانه مردان و زنان برای حفظ محرمیت 	حریم خصوصی و محرمیت
 <p>شکل ۳. توجه به مهمان و شاخص کردن اتاق پذیرایی مهمان و قرار دادن آن در محور اصلی بنا و ایجاد حیاطی برای آن (حیاط کوچکتر در شکل) (معماریان، هاشمی طبری‌الجردی و کمالی‌پور، ۱۳۸۹، ۱۱).</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. ساباط‌های مقابل درب ورودی ۲. سکوهای مقابل درب ورودی، تورفتگی مقابل در و سردر مجلل برای دعوت از مهمان به داخل ۳. کوبه جداگانه برای مردان و زنان جهت حفظ حرمت مهمان ۴. هشتی خانه فضایی برای انتظار مهمان ۵. حیاط بیرونی و درونی ۶. اتاق پذیرایی و مهمانخانه 	توجه به مهمان
 <p>شکل ۴. چینش فضاها در اطراف حیاط بر اساس قدر و اندازه فضا (زندیه و پروردی‌نژاد، ۱۳۸۹، ۸).</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. احترام به بزرگترها در نحوه قرارگیری افراد در فضاهای خانه ۲. مردم‌واری و رعایت تناسب اندام‌های ساختمانی و انسانی ۳. تناسب، رعایت تعادل و پرهیز از بیهودگی در فضاها. ۴. چینش فضاها در اطراف حیاط براساس قدر و اندازه فضا و قرارگیری اندام‌های اصلی در محور اصلی 	عدالت
 <p>شکل ۵. طرح باغچه‌ها و حوض‌ها در حیاط خانه - خانه‌ای در کاشان</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. هماهنگی با محیط طبیعی زندگی ۲. ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست ۳- سنت حفظ، مرمت و نگهداری بناها و استفاده مجدد ۴. طرح باغچه‌ها و حوض‌ها در حیاط خانه 	توجه به محیط زیست
 <p>شکل ۶. صرفه‌جویی در هزینه و انرژی از طریق استفاده از مصالح بومی، ایجاد واحدهای فشرده، استفاده از بادگیرها و... بافت قدیمی یزد</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. وجود اصول در معماری سنتی منطبق با اقلیم (جهت قرارگیری ساختمان، محل و ابعاد حیاط، بهره‌گیری از هوای مطبوع، مرطوب کردن برگ درختان برای خنکی هوا، استفاده از بادگیر) ۲. استفاده از مصالح مطلوب آن محیط ۳. ایجاد بافت واحدهای کوچک و فشرده 	صرفه‌جویی
 <p>شکل ۷. حک اسامی حضرات معصومین(ع) و آیات قرآنی در سردر خانه‌ها</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. ذکر بسم الله الرحمن الرحیم در سر در خانه‌ها ۲. کتیبه آیات الهی در سر در خانه‌ها ۳. حک اسامی حضرات معصومین در سردر خانه‌ها ۴. استفاده از تابلوهای آیات قرآنی در داخل خانه‌ها 	قرآن و ذکر الهی

۱۰. برزگر، ماریا (۱۳۸۶)، «معماری ورودی در خانه‌های قدیم ساز»، نشریه مسکن و انقلاب، شماره ۱۲۰، ۲۲-۳۲.

۱۱. بلخاری‌قهی، حسن (۱۳۸۴)، «جایگاه کیهان‌شناختی دایره و مربع در معماری مقدس اسلامی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴، ۱۴-۵.

۱۲. پارسی، حمیدرضا (۱۳۸۱)، «شناخت محتوای فضای شهری»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۱، ۴۱-۴۹.

۱۳. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۰)، «نهج‌الفصاحه مجموعه کلمات قصار حضرت رسول اکرم (ص)»، چاپ ۱۳، جلد ۱ و ۲، سازمان انتشارات جاویدان، بی‌جا.

۱۴. پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۴)، «سبک‌شناسی معماری ایران»، چاپ چهارم (چاپ اول سروش دانش)، سروش دانش، تهران.

۱۵. حجت، عیسی (۱۳۹۱)، «سنت و بدعت در آموزش معماری»، چاپ اول، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

۱۶. حجت، عیسی (۱۳۸۴)، «هویت انسان‌ساز، انسان‌هویت‌پرداز (تأملی در رابطه هویت و معماری)»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴، ۵۵-۶۲.

۱۷. حجت، مهدی (۱۳۸۰)، «میراث فرهنگی در ایران، سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی»، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.

۱۸. حق‌شناس، محمد و ذاکری، محمدحسین (۱۳۸۷)، «جست‌وجوی مفاهیم اخلاق زیست محیطی در آموزه‌های اسلامی»، فصلنامه‌ی اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره ۱ و ۲، ۲۳-۳۱.

۱۹. رودگر، محمدجواد (۱۳۸۵)، «اصول اخلاقی در مدیریت نبوی»، نشریه حکومت اسلامی، شماره ۴، ۱۲۱-۱۴۷.

۲۰. رهنبرین، زهرا و رهنورد، زهرا (۱۳۸۵)، «مواجهه هنر قدسی با تکنولوژی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، ۱۰۱-۱۰۸.

۲۱. ری‌شهری، محمد (۱۳۷۵)، «میزان الحکمه»، جلد ۱، دارالحدیث، قم.

۲۲. زندیه، مهدیه و پروردی‌نژاد، سمیرا (۱۳۸۹)، «توسعه پایدار و مفاهیم آن در معماری مسکونی ایران»، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۰، ۲-۲۱.

۲۳. ستاری ساریانقلی، حسن (۱۳۹۰)، «سطح‌بندی شهر در کلام پیامبر اسلام (ص)»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۳، ۴۷-۵۵.

۲۴. سیفیان، محمدکاظم (۱۳۷۷)، «قاعده لاضرر و رعایت آن در اصول معماری و شهرسازی اسلامی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۳، ۷۳-۷۷.

۲۵. سیفیان، محمدکاظم (۱۳۷۶)، «اسراف و تبذیر در معماری»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲، ۶۰-۶۳.

۲۶. علی‌آبادی، محمد و هاشمی طغرالجردی، مجید (۱۳۸۹)، «ضرورت رویکردی نو در تدوین قوانین و مقررات معماری اسلامی (تأملی بر: تأثیر قاعده فقهی «لاضرر» بر مواد مربوط به حریم بصری در قانون مدنی ایران)»، نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۱، ۶۷-۷۵.

۲۷. علی‌آبادی، محمد و هاشمی طغرالجردی، مجید (۱۳۸۹)، «حریم بصری در فرهنگ ایرانی اسلامی و تأثیر آن در ساخت خانه در شهر کرمان»، به نقل در کتاب: اخلاق کاربردی در ایران و اسلام، به اهتمام: احد فرامرزی قراملکی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ص ۴۱-۷۲.

۲۸. عمید، حسن (۱۳۸۵)، «فرهنگ فارسی عمید»، چاپ ۳۲، انتشارات امیرکبیر، تهران.

۲۹. قائدان، اصغر (۱۳۸۶)، «معماری مساجد و ابنیه در عصر پیامبر(ص)»، میقات حج، شماره ۵۹، ۱-۱۴.

۳۰. کلینی‌رازی، ثقه‌الاسلام ابی‌جعفر محمدبن یعقوب‌بن‌اسحاق (۱۳۶۳)، «اصول کافی»، ترجمه و شرح: حاج سیدجواد مصطفوی، جلد ۴، بی‌نا، تهران.

1. Henri Stierlin
2. Georg Spies
3. Seyyed Hossein Nasr
4. Mortada Hisham

۵. ارنست کونل معتقد است: پیغمبر(ص) و خلفای اولیه او از هرگونه تجمل بی‌پهوه صرف‌نظر می‌کردند. ولی بعدها بناهایی ایجاد شد که از نظر تجمل، در مقایسه با معابد کفر چیزی کسر نداشتند. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به: مددپور، محمد (۱۳۸۱)، «تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی»، نشر امیرکبیر، تهران، ص، ۱۸۶.

۶. چنانچه در آیه ۲۱ سوره احزاب می‌فرماید: «برای شما اگر به خداوند و روز قیامت امید دارید و خدا را فراوان یاد می‌کنید، شخص رسول الله مقتدای پسندیده‌ای است.»

7. Oliver Leaman
8. Eliade

۹. برای اطلاعات بیشتر درباره «هنر مقدس» رجوع کنید به: نصر - ج، سیدحسین (۱۳۸۵)، «در جست‌وجوی امر قدسی (گفت‌وگویی رامین جهاننگلو با نصر)»، ترجمه: مصطفی شهرآیینی، ۳۵۰.

10. James Morris

۱۱. برای اطلاعات بیشتر درباره «خانه‌های برونگرا» رجوع کنید به: معاریان، غلامحسین (۱۳۸۴)، «آشنایی با معماری مسکونی ایران «گونه‌شناسی برونگرا»، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.

۱۲. نهج‌الفصاحه، حدیث ۲۲۵۸.
۱۳. خداوند در قرآن در سوره رحمن آیه ۷ فرموده است: والسماء رفعها ووضع المیزان.
۱۴. نهج‌الفصاحه، حدیث ۱۲۰۹.

15. Oleg Grabar

منابع

۱. قرآن کریم، (۱۳۸۵)، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی‌طالب(ع)، قم.
۲. آبیوزیان، سیمون، (۱۳۷۷)، «بهره‌گیری از روش‌های معماری سنتی در صرفه‌جویی انرژی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳، ۸۴-۸۹.
۳. آبیوزیان، سیمون (۱۳۷۶)، «حفظ ارزش‌های معماری سنتی در معماری معاصر ایران»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲، ۴۳-۵۱.
۴. احسای، ابن ابی‌جمهور محمدبن علی (۵۱۴۰۵ق.)، «عوالی اللالی العزیزیه»، جلد ۴، دارسیدالشهداء للنشر، قم.
۵. اخوت، هانیه: الماسی‌فر، نینا و بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۹)، «معماری و شهرسازی سنتی در کشورهای اسلامی»، هله/طحان، تهران.
۶. اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۸۰)، «حس وحدت، سنت عرفانی در معماری ایرانی»، ترجمه حمید شاهرخ، چاپ اول، نشر خاک، اصفهان.
۷. اکرمی، غلامرضا (۱۳۸۳)، «سنت، هنر، معماری»، مجله صفا، شماره ۳۸، ۱۲۷-۱۴۳.
۸. امین‌زاده، بهناز و نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۱)، «آرمانشهر اسلام: شهر عدالت»، مجله صفا، شماره ۲۵، ۲۱-۳۲.
۹. استیرلین، هانری (۱۳۷۴ و ۱۳۷۵)، «تطور معماری مساجد در ایران»، ترجمه‌ی منصور فلاح‌نژاد، نشریه هنر معماری، شماره ۳۰، ۱۸۸-۲۰۰.

۳۱. گرابار، الگ (۱۳۸۴)، «هنر، معماری و قرآن»، ترجمه‌ی حسن رضایی هفتادار، دو فصلنامه اسلام‌پژوهی، شماره ۱، ۵۱-۸۰.

۳۲. گنجنامه (۱۳۸۳)، دفتر چهاردهم؛ خانه‌های یزد، زیر نظر کامبیز حاجی‌قاسمی، روزنه، تهران.

۳۳. مجلسی، محمدتقی (۱۴۰۳.ق.)، «بحار الانوار»، جلد ۹۳، دارالوفاء، بیروت.

۳۴. محمودی، محمدمهدی و نیکقدم، نیلوفر (۱۳۸۶)، «خانه وارث خاطرات نسل‌ها»، نشریه آبادی، شماره ۵۵، ۲۴-۲۹.

۳۵. مرتضی، هشام (۱۳۸۷)، «اصول سنتی ساخت‌وساز در اسلام»، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

۳۶. مرکز مطالعات فرهنگی خاورمیانه‌ای توکیو - ژاپن (۱۳۸۶)، «شهرنشینی در اسلام»، ترجمه‌ی مهدی افشار، جلد ۱، چاپ دوم، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.

۳۷. مسائل، صدیقه (۱۳۸۸)، «نقشه پنهان به مثابه دستاورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۷، ۲۷-۳۸.

۳۸. مطهری، مرتضی (۱۳۴۹)، «عدل الهی»، انتشارات حسینیه ارشاد، تهران.

۳۹. معماریان، غلامحسین، (۱۳۸۹)، معماری ایرانی، سروش دانش، تهران.

۴۰. معماریان، غلامحسین؛ هاشمی طفرالجردی، سیدمجید و کمالی‌پور، حسام (۱۳۸۹)، «تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه: مقایسه‌ی تطبیقی خانه در محله‌ی مسلمانان»، زرتشتیان و یهودیان کرمان، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره سوم، شماره ۲، ۱-۲۵.

۴۱. ملت‌پرست، محمد (۱۳۸۸)، «معماری پایدار در شهرهای کویری ایران»، مجله آرمانشهر، شماره ۳، ۱۲۱-۱۲۸.

۴۲. منصوری، امیر (۱۳۸۶)، «دو دوره سازمان فضایی در شهر ایرانی: قبل و بعد از اسلام، با استعانت از شواهد تحولات کرمان»، مجله باغ نظر، شماره ۷، ۴۹-۶۰.

۴۳. موسسه فرهنگی قدر ولایت (۱۳۸۶)، «سیره اجتماعی پیامبر اعظم (ص)»، چاپ اول، بی‌نا، تهران.

۴۴. مهدوی‌نژاد، محمدجواد (۱۳۸۳)، «حکمت معماری اسلامی، جست‌وجو در ژرف ساخت‌های معنوی معماری اسلامی ایران»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۶۶-۵۷، ۱۹.

۴۵. نراقی، مهدی (۱۳۷۶)، «علم اخلاق اسلامی»، مترجم/ مصحح: سیدجلال‌الدین مجتبی، جلد ۱۵، انتشارات حکمت، تهران.

۴۶. ندیمی، هادی (۱۳۷۵)، «آیین جوانمردی و طریقت معماران (سیری در فتوت‌نامه‌های معماران و بنایان و حرف وابسته)»، نشریه صفا، شماره ۲۱ و ۲۲، ۲۱-۲۲.

۴۷. نصر، سیدحسین (۱۳۸۱)، «معرفت و معنویت»، ترجمه‌ی انشاءالله رحمتی، چاپ دوم، دفتر پژوهش و نشر سهروردی.

۴۸. نصر، سیدحسین و لیمن، الیور (۱۳۸۳)، «تاریخ فلسفه اسلامی»، ترجمه‌ی جمعی از استادان فلسفه، چاپ اول، جلد ۱، انتشارات حکمت، تهران.

۴۹. نصر، الف، سیدحسین (۱۳۸۵)، «قلب اسلام»، ترجمه: محمدصادق خرازی، نشر نی، تهران.

۵۰. نصر، ب، سیدحسین (۱۳۸۵)، «اسلام، مذهب، تاریخ و تمدن»، ترجمه‌ی عباس گیلوری، انتشارات دبیزش - انتشارات روزبهان، تهران.

۵۱. نصر، ج، سیدحسین (۱۳۸۵)، «در جست‌وجوی امر قدسی» (گفت‌وگوی رامین جهاننگلو با سیدحسین نصر)، ترجمه: مصطفی شهرآیینی، چاپ اول، نشر نی، تهران.

۵۲. نصر، سیدحسین (بی‌تا)، «ایران پل فیروزه»، وزارت اطلاعات و جهانگردی، بی‌جا.

۵۳. نصر، سیدحسین (۱۳۷۰)، «سنت اسلامی در معماری ایرانی، در کتاب جاودانگی و هنر»، ترجمه: سیدمحمد آوینی، انتشارات برگ، تهران، ص ۶۸-۵۹.

۵۴. نقی‌زاده، محمد؛ زمانی، بهادر و کرمی، اسلام (۱۳۸۹)، «ملاحظات فرهنگی در شکل‌دهی به نماهای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی»، نشریه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، ۶۱-۷۴.

۵۵. نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۱)، «تأثیر معماری و شهر بر ارزش‌های فرهنگی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۱، ۶۲-۷۶.

۵۶. نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۹)، «رابطه هویت، سنت معماری ایران با مدرنیسم و نوگرایی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۷، ۷۹-۹۱.

۵۷. نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۷)، «صفات شهر اسلامی در متون اسلامی»، مجله هنرهای زیبا، شماره ۴ و ۵، ۴۷-۶۱.

۵۸. نقی‌زاده قهی، عزت‌الله (۱۳۸۳)، «استفاده از مواد گیاهی در صنعت ساختمان، مورد مطالعه: نی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۷، ۵۳-۶۰.

۵۹. نمک‌دوست، حسن (۱۳۸۵)، «اخلاق حرفه‌ای، حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات»، نشریه رسانه، سال هفدهم، شماره ۲، پیاپی ۶۶-۲۳۲-۱۹۷.